№ 202 ՍԻՐԲԱԹ ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 6 1898 ՍԻՐԲԱԹ ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 6 № 202

ՔՍԱՆՎԵՑԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Տարեկան գինը 10 րուբլի, կէս տարուան 6 րուբ.
Առանձին համարները 5 կոպէկով.
Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ.
Մեր հասցէն. Тифлисъ, Редакція „Мшакъ".
Կամ Tiflis, Rédaction „Mschak".
Տելեֆօն № 253.

ՄՇԱԿ

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի և տօն օրերից)
Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզւով.
Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ.
Տելեֆօն № 253.

ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ԲԱՑՎԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԱՋԻԿԱՅ 1899 ԹՈՒԱԿԱՆԻ

ՄՇԱԿ

(27-ՐԴ ՏԱՐԻ)

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼՐԱԳԻՐ

«ՄՇԱԿԸ» ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՎԻ ՆՈՅՆ ՊՐՕԳՐԱՄՄՈՎ ԵՒ ՆՈՅՆ ՈՒՂՂՈՒԹԵԱՄԲ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆԸ. «Մշակի» տարեկան գինը 10 րուբլի է, տասն և մէկ և տասն ամսուանը՝ 9 ր., ինն և ութ ամսվանը՝ 8 ր., եօթ ամսվանը՝ 7 ր., վեց ամսվանը՝ 6 ր., հինգ ամսվանը՝ 5 ր., չորս ամսվանը՝ 4 ր., երեք ամսվանը՝ 3 ր., երկու ամսվանը՝ 2 ր., մի ամսվանը՝ 1 րուբլի:

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԵԱՆ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. Ամերիկայի բաժանորդները պէտք է վճարեն տարեկան 6 դօլլար. Եւրօպայի բաժանորդները՝ 30 ֆրանկ. Պարսկաստանի բաժանորդները՝ 10 րուբլի:

«ՄՇԱԿԻՆ» գրվել կարելի է ԽՄԲԱԳՐԱՏԱՆԸ (Բազարնայա և Բարօնսկայա փողոցների անկիւնն): Կայսրութեան ուրիշ քաղաքներից «ՄՇԱԿԻՆ» գրվելու համար, և առհասարակ նամակներ և ծրարներ ուղարկելիս, պէտք է դիմել հետևեալ հասցէով. ТИФЛИСЪ, Редакція «МШАКЪ». իսկ արտասահմանից՝ TIFLIS, Rédaction du journal arménien «MSCHAK».

ԱՊԱՌԻԿ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՉԷ ԸՆԴՈՒՆՎՈՒՄ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ի՞նչպէս պէտք է լինի փաստաբանը.—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Ջուարճարան է թէ կրթարան. Մատենագրութիւն. Հայոց ներկայացումները Բագւում. Ներքին լուրեր.—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Կրետէ. Նամակ Թիւրքիայից. Նամակ Պարսկաստանից. ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. Հայ կեանքէն:

Ի՞ՆՉՊԷՍ ՊԷՏՔ Է ԼԻՆԻ ՓԱՍՏԱԲԱՆԸ

—

Մեր հասարակութեան մէջ արմատացած է ա՛յն ընդհանուր կարծիքը, թէ փաստաբանն առհասարակ պարտաւոր է պաշտպանել իր կլիէնտին, աշխատել արդարացնել նրան, եթէ նոյն իսկ ինքը համոզուած է նրա մեղաւորութեան մէջ: Այդպէս է պահանջում սովորական էտիկան. պրոկուրորի գործն է մեղադրել, իսկ փաստաբանի գործը՝ պաշտպանել, արդարացնել—ահա՛ ինչ է մտածում հասարակութիւնը:

Բայց մի՞թէ փաստաբանը, յիրաւի, պարտաւոր է անպատճառ աշխատել արդարացնելու իր կլիէնտին, եթէ նրա մեղաւորութիւնը նրա համար անկասկած է. արդեօք վերջին դէպքում փաստաբանը բարոյապէս պարտաւոր չէ՞ հրաժարուել պաշտպանութիւնից և յայտնել դատարանին իր անկեղծ կարծիքը, համոզմունքը, խոստովանել, որ, այո՛, իր կլիէնտը յանցաւոր է:

Այդ կարևոր հարցերի լուծումն գտնելու համար, մի ռուս թղթակից դիմում է գերմանական փաստաբանների պրակտիկային, և հաւաքած տեղեկութիւնները ցոյց են տալիս, որ Գերմանիայում փաստաբանական պաշտօնի մասին բոլորովին այլ գաղափար և հասկացողութիւն ունեն, քան մեզանում: Այդտեղ ամենից առաջ ինքը փաստաբանը այն գաղափարն ունի իր մասին, որ նա կոչուած է կատարելու արդարադատութեան ամենաէական ֆունկցիաներից մինը, որ նրա դերը նոյնն է, ինչ որ դատաւորի դերը, այսինքն՝ որոնել, գտնել ճշմարտութիւնը, վերահաստատել ոտնակոխ եղած իրաւունքը: Հէնց այդ տեսակէտից էլ նայում է գերմանական հասարակութիւնը փաստաբանի վրայ: Եւ ղեկավարուելով այդ բարոյական տեսակէտով՝ գերմանական փաստաբանը, երդուեալ հաւատարմատարը շատ անգամ ուղղակի միանում է մեղադրող պրոկուրորի արտայայտած կարծիքին և ուղղակի յայտնում է դատարանին, թէ ինքը համոզուած է, որ իր կլիէնտը մեղաւոր է: Երբ որ և է կասկածի տեղիք չը կայ, գերմանական փաստաբանը չէ աշխատում արուեստական կերպով յեղաշրջել կամ կեղծ կերպով լուսաբանել փաստերը. կասկածելի դէպքերում նա ցոյց է տալիս դատաւորներին այն ամենը, ինչ որ խօսում է յօգուտ մեղադրուողի, բայց երբեք չէ դիմում յեղաշրջումների և սևը սպիտակ չէ շինում: Եւ փաստաբանների ընկերական դատարանը, փաստաբանական մարմինը խիստ կերպով հսկում է, որ իր անդամները չը շեղուեն այդ բարոյական կանոնից: Նորերս, փաստաբանների խորհուրդը սաստիկ յանդիմանութեան և 2000 մարկ տուգանքի ենթարկեց մի երիտասարդ պաշտպանի, որ կամենալով արդարացնել իր կլիէնտին, թոյլ էր տուել իրան յեղաշրջել փաստերը դատարանում յօգուտ մեղադրուողի. Նոյն խորհուրդը հրաժարեցրեց փաստաբանական մարմնից մի այլ պաշտպանի, որ ինքը համոզուած լինելով մեղադրուողի յանցանքի մէջ, աշխատել էր արդարացնել նրան, չլանալով առատ վարձատրութիւնից:

Այդպիսի վերաբերմունք դէպի փաստաբանական պաշտօնը մեր մէջ ոչ թէ միայն բացառութիւն է կազմում, այլ կարող ենք ասել, նոյն իսկ անօրինակ բան է: Մեր մէջ իւրաքանչիւր մարդ չէ քաշվում գնալ փաստաբանի մօտ և նրան յանձնել իր գործի պաշտպանութիւնը, թէև ինքը շատ լաւ գիտէ, որ իր գործն անարդար է, որ ինքը ոչ մի իրաւունք չունի. բայց նա համարձակ կերպով գնում է փաստաբանի մօտ, որովհետև գիտէ, որ նա փողի համար կընդունի իր գործի պաշտպանութիւնը: Ի հարկէ, անարդար, անիրաւ մարդը չէր համարձակի գնալ փաստաբանի մօտ, եթէ մեր փաստաբանական դասակարգի մէջ ևս տիրապետէր նոյն համոզմունքը և կարծիքը պաշտպանի դերի մասին, ինչպէս Գերմանիայում: Այդտեղ հասարակական կարծիքը, քննադատութիւնը, ընկերական դատարանը ամենազօրեղ և սաս-

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔԷՆ

—

Աղեքսանդրիա, նոյեմբերի 3-ին

Բարեգէն Եըլտզ:—Անցեալէն գծեր:—Իշխանական շառաւիղ մը:—Պզտիկ մարդը:—Նախազգացում մը:

—

...1896 օգոստոսի Պոլսոյ մեծ աղետէն ետքը, պատրիարքական տեղապահ Բարթուղիմէոս եպիսկոպոս, և Խառն Ժողովին ատենապետ Նուբեան էֆէնդի, որոնք պետական հարուածով մը պատրիարքարանին տիրապետած էին, ամեն ջանք գործ դրին, որպէս զի օրինաւորութեան երևոյթ ունեցող ձևակերպութիւններ կատարելով՝ իրենց առժամեայ պաշտօնի մէջ վերջնապէս հաստատուին: Մէկը՝ իբրև պատրիարք, միւսը՝ իբր վարչապետ, կը յուսային անպայման ժամանակի մը համար չահագործել Թիւրքիոյ Հայոց կեանքը, օգտուելով տարօրինակ հանգամանքներէ, փառատենչիկ սիմոնականութեան այնքան նպաստաւոր: Եւ ահա յանկարծ իմացուեցաւ, որ սուլթանը Տատեան Արթին փաշային յանձնարարած էր վերանորոգել պատրիարքարանին վարչական պաշտօնէութիւնը, ինչպէս իրեն՝ Տատեանին հաճելի կը թուէր, բացարձակօրէն ղեկավարել Թիւրքիոյ հայոց հանրային գործերը, բարձրագոյն միջնորդը հանդիսանալ հայ ազգին և սուլթանին միջև:

Ներքին և արտաքին հանգամանքները ատ միջոցին կը պարտաւորէին սուլթանը Հայոց հետ հաշտարար քաղաքականութեան մը երևոյթովը ժամանակ շահիլ: Մէկ տարուան անընդհատ կոտորածները, որոնք կը պսակուէին օգոստոս 14/26-ի վայրագութեամբը, սարսափելի տխրութեամբ համակած էին հայ ժողովուրդը: Ատ տխրութիւնը հիմա կը սկսէր խօսիլ: Երկրին առևտրական ու սեղանաւորական վիճակը մատնուած էր անօրինակ տագնապի մը, որ 1895 սեպտեմբեր 18/30-ին սկսած, օրէօր աւելի ուժգնապէս կը տառապեցնէր ամբողջ Թիւրքիան: Իսլամները կարթննային ու կը զգային, թէ ջարդերը մեծ սխալ մը եղած էին: Եւրոպայի մէջ մեզի նպաստաւոր զարթնումի մը նշանները սկսան տեսնուիլ. Ֆրանսա, ուր հայկական կոտորածները քաղաքական և սեղանաւորական չահերէ հիւսուած հաստ վարագոյրի մը տակ ծածկուած կը մնային, Ֆրանսա կը սթափէր, ու արտաքին գործերու նախարար պ. Հանոթօ խորհրդարանական լուրջ հարցապնդումներու դիմադրումի հարկին մէջ կը գտնուէր: Աս բազմակնճիռ կացութիւնը պարզելու միակ միջոցը համարուեցաւ Հայոց Կ. Պոլսոյ պատրիարքարանին վերակազմութիւնը, որ նաև պիտի համարուէր սուլթանին քաղաքականութեան բարեփոխումին էն լուրջ առհաւատչեան: Ու արդարև պ. Հանոթօ կարող եղաւ երեսփոխանական ժողովին բեմէն յայտարարել, թէ Թիւրքիոյ հայոց վիճակին հիմնովին փոփոխութեան թուականը բացուած է պատրիարքական իշխանութեան վերահաստատութեամբը:

Ինչ որ ալ եղած ըլլար սուլթանին տրամադրութիւններուն բնոյթը, երբ Արթին փաշային հրամայեց ստանձնել Թիւրքիոյ Հայոց ղեկավարչի դերը, բայց և այնպէս մեծ սրտի տէր, լայն մտքով անձնաւորութիւն մը կարող պիտի ըլլար ատ բոլոր ծանր հանգամանքներէն օգտուելով՝ հարկադրէր սուլթանը Հայոց նպաստաւոր քաղաքականութեան մը հետևիլ, նոյն իսկ հակառակ իր բաղձանքին:

Չեմ գիտեր, թէ Պեզճեան Ամիրայէն ի վեր Թիւրքիոյ մէջ ո՛ և է քրիստոնեայ բարձրաստիճան անձնաւորութեան մը երբէք ներկայացած է ան եզական պատեհութիւնը, որ Տատեանին առջևը կելլէր 1896-ի աշնան՝ փրկութեան ձեռք կարկառել իր ազգին և ամենամեծ ծառայութիւն մատուցանել ան պետութեան, որուն պաշտօնեան էր:

Այս կրկնակ նպատակին յաջողութիւնը դիւրացնելու շատ նպաստաւոր պայմաններու մէջ կը գտնուէր Տատեան Արթին փաշա: Ընտանեկան ժառանգութեան ու անձնական արժանիքի բարիքները չուայլուած էին իրեն:

Դարէ մը ի վեր Հայոց մէջ ժողովրդական եղած է Տատեան անունը: Ականայ Կամրկապ գեղին Պեռնից հաճի Տատին զաւկները կը ճանչցուէին երբեմն «Պարութճի պաշի» մականունով: Ատ պատերազմական տիտղոսը, որ կը բղխէր ընտանիքին վառօդապետի պաշտօնէն, Պոլսոյ սարաֆ, խանութպան հայ ժողովրդին աչքերուն կարծես զինուորականի լուսապսակով մը շողշողուն կը փայլեցնէր ամբողջ ընտանիքին գլուխները: Սուլթանները իրենցէն հզօր զօրութեանը միջոցին ատ հայ բայաներուն հիւրերն էին եղած, ինչ որ ընկճուած հայ ժողովուրդը իրեն համար տեսակ մը ազգային բարձրացում կը նկատէր: Մեր բարեգործական հիմնարկութիւններու, կրթական հաստատութիւններու, գրական հրատարակութիւններու մէջ մեծկակ էր Տատեան ընտանիքին գրաւած տեղը: Ու ատ ամենը ինչքն իրենք պսակված էր իշխանական տիտղոսով, որուն կարժանանար Տատեան ընտանիքը առանց պաշտօնական մագաղաթի, ինչպէս հայ ժողովուրդը առանց եկեղեցական արարողութիւններու սուրբ կը հռչակէ այս ինչը, այն ինչը:

Ատ ժողովրդական ընտանիքին «թագաժառանգն» էր Արթին Տատեան, որուն հայրը Յովհաննէս պէյ, տաք ազգասէր մը, մահուան անկողնին մէջ կտակած էր զաւկին. «Արթին, ես հայ կը մեռնիմ, դուն ալ հայ պիտի մեռնիս»: Տաճիկները մօտէն ճանչցող հայը գիտէր, թէ անկումի ինչքան վտանգներէ շրջապատուած է Թիւրք կառավարութեան ծառայող հայը: «Հայ պիտի մեռնիս» կտակը իր կարճառօտութեանը մէջ կեանքի ամբողջ ծրագիր մը կը գծէր:

Եթէ Արթին Տատեան 1896-ի սկիզբները մեռած ըլլար, կը հաւատամ թէ իր մահը ազգային սուգ մը պիտի համարուէր: Հօրենական կտակին հաւատարիմ մնացողի համբաւը կը վայելէր: Շատ մը պատմութիւններ ու զրոյցներ քանի տարիէ ի վեր կը շրջագայէին ատ անունին շուրջը, չիտակն ու սխալը իրարու խառնուած. բայց իրականութիւն թէ երևակայութեան դարբնածը, ինչ որ կը պատմուի՝ միայն Տատեանի անունը ժողովրդական ընծայելու նպաստեր է: Հայոց մէջ քիչ բան եղած է Տատեանի հանրային կեանքը, ինչ որ մեծ արժանիք մը կը համարուի, ազգասիրութեան ապացոյց, Դրան սպասարկող հայու մը համար: Երբ թէ Աստուծոյ և թէ մամոնային միանգամայն ծառայութիւն մատուցանելը հնարաւորութեան սահմաններէն դուրս է, ժողովուրդը շնորհակալ կը մնայ անոր որ գոնէ Աստուածը հանգիստ կը թողու: Իրաւ է որ առիթն ալ ներկայացած ատենը Տատեան Արթին ո՛չ սրտի մեծութեան, ո՛չ խելքի ընդարձակութեան նշաններ, ապացոյցներ չուայլեց. պարզ ճարպիկ գործադիր մը եղաւ իր տիրոջը հրամաններուն, որոնք կը նկրտէին դժուարին բովէնները անցընել խաբելով խաբեբելով հայ ժողովուրդը: Ամենածանր հարուածը տուաւ 1890-ին հայկական բարենորոգումներու սկզբնաւորութեան խնդրին, իր բոլոր տաղանդովն ու ազդեցութեամբը համոզելով միամիտ բայց յամառող Աշըգեանը ետ առնել ան հրաժարականը, որ քաղաքական անսպասելի կարևորութիւն ստացած էր: Բայց ժողովուրդը պարզական է. ազգային ամեն դէպքի ներքինը ոչ կը ճանչնայ, ոչ ալ իմաստասիրելու ընդունակ է. հայ ժողովուրդը 1890-ի օգոստոսին կարող չէր եղած ըմբռնել պատրիարքական հրաժարականին նշանակութիւնը, հետևաբար և չէր ալ կրնար չափել պատրիարքը աթոռը վերադարձնելու ջանքերուն մեղապարտութեան որքանութիւնը: Տատեան ուրեմն կը մնար ժողովրդական:

Եւ ընտոր ալ ատ ժողովուրդը չը սիրէր պետական բարձրաստիճան անձնաւորութիւն մը, վէզիր-փաշա հայ մը, որ պարզունակ մէկուն պէս, անկէ ալ շատ աւելի թերևս, հաւատա-

տրկ խեթան է հանդիսանում՝ թէ՛ կլիենտի և թէ փաստաբանի համար։

Եւ քանի որ մեր հասարակութեան, մեր փաստաբանական դասակարգի մէջ տիրող կը հանդիսանայ այն սովորական գաղափարը, թէ երդուեալ հաւատարմատարը պարտաւոր է անպատճառ պաշտպանել իր կլիենտին, աշխատել արդարացնել նրան, և որչափ մեր հասարակութիւնը այն կարծիքը կունենայ փաստաբանների մասին, թէ նրանք «սևը սպիտակացնող» են՝—անշուշտ, արդարադատութեան գործը դեռ երկար ժամանակ կը կաղի մեր մէջ։

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԶՈՒԱՐՃԱՐԱ՞Ն Է ԹԷ ԿՐԹԱՐԱՆ

Թատրոնը զուարճութեան առարկայ է, թէ կրթիչ դպրոց,—ահա մի հարց, որ տալիս են ռուսաց մամուլի մի քանի օրգաններ։ Եւ այդ հարցը տալով պատասխանում են.—թատրոնը իսկապէս պէտք է լինի թէ հասարակութեան և թէ մատաղ սերնդի համար կրթիչ, դաստիարակիչ դպրոց. բայց, ներկայումս, այն ձևով, որ նա տանվում է, դարձել է լոկ զ ո ւ ա ր ճ ո ւ թ ե ա ն տեղ, և շատ անգամ նոյն իսկ մատաղ սերունդը անբարոյականացնող հաստատութիւն։ Բացի դրանից, մեր ժամանակակից կեանքի մէջ թատրոնն սկսել է շատ մեծ դեր խաղալ. մամուլը այժմ թատրոնին այնքան տեղ է տալիս, ինչ որ 25—30 տարի առաջ հասարակական ամենակարևոր և ամենամեծ երևոյթներին։ Հասարակութիւնը, որ առաջ թատրոնի վրա նայում էր իբրև դպրոցի վրա, որը բեմական գրուածքների մէջ որոնում էր իդէա, այս և այն բարոյական գաղափարը, այս և այն սկզբունքը, որով կարելի լինէր ղեկավարվել կեանքում՝—այսօր բոլորովին մոռացել է այդ բոլորը և թատրոնի մէջ որոնում է միայն և միայն զուարճութիւն։

Այդ բաւական չէ. «բեմականութեան», այսինքն էֆֆէկտների ետևից ընկնելու ուղղութիւնը մտել է մատաղ սերնդի բարքերի մէջ և սկսել է թունաւորել նրա միտքը, ճաշակը. ընտանեկան կոչված ներկայացումների մէջ 13—14 տարեկան աղջիկներ և տղաներ իրանց կաշուից դուրս են գալիս՝ որքան կարելի է արտայայտիչ ձևով ներկայացնել այս կամ այն հերոսի կամ հերոսուհու արտաքին ձևերը, չարժուածքները, սիրեկանի և սիրուհու հոգեկան տրամադրութիւնները, տանջանքները, յուզմունքները։ Եւ երբ պատանի գիմնազիստուհին առանձին պաթոսով բացագանչում է՝ «ես քոնն եմ» և ընկնում գիմնազիստի գիրկը՝—հանդիսական ծնողները ծափահարում են և ուրախանում, որ իրանց զաւակները, այդքան մատաղ հասակում, կարողանում են, իբրև տաղանդաւոր դերասաններ, արտայայտել իսկական կնոջ և սիրեկանի կամ սիրուհու բնական յուզմունքները...

Թատրոնը դուրս է եկել իր բնական ուղղութիւնից, իսկական շաւղից. նա այլ ևս չէ դաստիարակում, չէ կրթում հասարակութիւնը, որովհետև բեմական գրուածքները այլ ևս չեն աշխատում որ և է լուրջ միտք, բարոյական գաղափար, սկզբունք արտայայտել և մտցնել կեանքի մէջ, այլ միայն զուարճացնել հասարակութիւնը։ Եւ սակայն, հասարակ ժողովրդի, տգէտ ամբոխի համար թատրոնը կարող էր ամենամեծ կրթիչ և ամենաբարոյական դպրոց հանդիսանալ. դժբաղդաբար, ժ ո ղ ո վ ր դ ա կ ա ն թատրոնների թիւն այնքան քիչ է, որ ամբողջ նահանգներ, նոյն իսկ երկիրներ չունեն ոչ մի ժողովրդական թատրոն. եղածներն էլ իրանց ուղղութեամբ չեն համապատասխանում իրանց իսկական կոչման։ Մի մեծ բարիք, որ մի ազգի ինտելլիգենտ և հարուստ դասակարգը կարող է մատուցանել ժողովրդին — ժ ո ղ ո վ ր դ ա կ ա ն թ ա տ ր ո ն հաստատելն է։ Եւ այդ պարտաւորութիւնը ոչ մի տեղ այնքան գեղեցիկ և գիտակցական կերպով չէ ըմբռնված, ինչպէս Անգլիայում, որտեղ ժողովրդական թատրոնների քանակութիւնը ահագին է, և բարեգործները առասպելական գումարներ են նուիրում այդ նպատակի իրագործման համար։

Արդեօք մեր հարուստները կը մտածե՞ն երբ և իցէ գործելու նոյն ուղղութեամբ. ամբողջ Անդր-Կովկասի մէջ չունենք մի հատ ժողովրդական թատրոն...

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

Փաւստոս Բիւզանդացի և իր պատմութեան խարդախողը։ Քննութիւն Մ. Խորենացու աղբիւրների մասին։ Գրեց Ց. Դաղբաշեան։ Վիեննա, 1898։ Գինը՝ 2 Փր. 50, եր. Թ+172։

(Շարունակութիւն)

3. Պ. Դ ա ղ բ ա շ ե ա ն ը ծ ա ն օ թ չ է հ ա յ ո ց հ ի ն մ ա տ ե ն ա գ ի ր ն ե ր ի ն և ն ր ա ն ց մ ա ս ի ն ե ղ ա ծ ո ւ ս ո ւ մ ն ա ս ի ր ո ւ թ ե ա ն ց։

Պ. Դաղբաշեանը Ցարալէզների աւանդութիւնը գտնելով Փաւստոսի մօտ, Մուշեղ Մամիկոնեանի մահուան պատմութեան մէջ, և Խորենացու մօտ, Արայի մահուան պատմութեան մէջ՝ հետևեալն է ասում. «Ինչ որ Փաւստոսը (Ե. ԼԶ.) սպանուած Մուշեղ Մամիկոնեանի դիակի համար պատմում է, Խորենացին գողացել և յարմարեցրել է երևակայական Արա գեղեցկի դիակի վերայ (Խորենացի, Ա. ԺԵ)։ Ահա այդ երկու պատմութեանց բ ա ռ ա ց ի նմանութիւնը»։ Այնուհետև մէջ է բերում երկու պատմագրից հատուածներ, որոնք շատ հեռու են բ ա ռ ա ց ի նման լինելուց (եր. 169)։ Սակայն յայտնի է, որ Խորենացին Արայի պատմութիւնն առնում է Մար-Աբասեան աղբիւրից, որին յաճախ յիշում է. նոյնպէս յայտնի է, որ Սեբէոսի Ա. դպրութիւնը Մար-Աբասի պատմութեան մի առանձին խմբագրութիւնն է, ինչպէս նկատուած է բանասէրներից։ Արդ՝ Սեբէոսի այս Ա. դպրութեան մէջ (Ս. Պետերբ. եր. 5) գտնում ենք հետևեալ տողերը Արայի մասին, բառացի նման Խորենացուն. «Եւ հրամայէ Շամիրամ տանել զդի նորա ի վերնատունն ապարանից իւրոց, և ասէ. «Ես ասացից աստուածոց լիզուլ զվէրս նորա և կենդանասցի։ Իսկ իբրև նեխեցաւ դի նորա ի վերնատանն՝ հրամայեաց գաղտնի ընկենուլ ի վիհ և ծածկել... և համբաւ հանէ զԱրայի լիզուլ աստուածոցն և յարուցանել»։—Նկատենք, որ Սեբէոսը շատ ծանօթ մատենագիր է, իսկ այս Ա. դպրութիւնը տասնեակ քննութիւնների նիւթ է դարձել։

Ուրեմն այստեղ Խորենացին գ ո ղ է հռչակվում չնորհիւ այն հանգամանքին, որ պ. Դաղբաշեան տգէտ է գրականութեան։

Պ. Դաղբաշեան (եր. 151) զբաղւում է հայոց տառերի գիւտի ժամանակի քննութեամբ, և ինքն էլ անում է գիւտ,—«404 թուականը, որը Հայոց դպրութեան սկիզբն է»։ Նա չը գիտէ, որ այդ գիւտն արդէն արուած է մի քանի տարի առաջ։ (Տես Ի. Ցարութիւնեանի «Հայոց գիրը», Թիֆլիս, 1892, եր. 333—358)։ Իսկ ծանօթութեան մէջ (եր. 151—2) բռնաբռնելով և հակասելով Կորիւնին՝ աշխատում է բացատրել Կորիւնի մէջ նկատուած՝ երեք միմեանց հակասող թուերը Դանիէլեան և Մեսրոպեան գրերի գիւտի ժամանակի մասին։ Նա չը գիտէ, որ այդ հակասութիւնը բաւարար կերպով բացատրել ենք մենք «Տարազում», պ. Ի. Ցարութիւնեանի յիշեալ գրուածքի քննութեան մէջ։ («Տարազ», 1893, № 3)։

4. Պ. Դ ա ղ բ ա շ ե ա ն ա ն ա չ ա ռ չ է վ ե ր ա բ ե ր ւ ո ւ մ դ է պ ի Խ ո ր ե ն ա ց ի ն և դ է պ ի Փ ա ւ ս տ ո ս ը։—Խորենացին (Գ. ԺԳ.) պատմում է, թէ Տիրան թագաւորը պարսից զօրքի վրայ յարձակուելով հալածում է նրանց և Յուլիանոս կայսերը օգնելով՝ անց է կացնում նրա զօրքը (Եփրատ գետից)։

Պ. Դաղբաշեան նկատում է այս առիթով. «Ոցիկում թարգմանութեամբ զբաղուած ծերունին, ինչպէս երևում է, շատ խ ա կ, մ ա ն կ ա կ ա ն հասկացողութիւն ունի պատերազմական գործի մասին։ Նա կարծում է, թէ հեշտ բան էր հայոց թագաւորի համար Շապուհ Երկայնակեացի հսկայական զօրաբանակը «հալածական առնել» (56)։ Իսկ երբ Փաւստոս նոյն Շապուհ Երկայնակեացի միլիոններով զօրքերը միմեանց վրա տասնաւոր անգամներ կոտորել է տալիս Մամիկոնեան սպարապետի ձեռքով, այնպէս որ ամեն անգամ այդ զօրքերից «ոչ մի հատ չէ մնում կենդանի»՝—այս դէպքում պ. Դաղբաշեանը ահա ինչպէս է գրում. «Այս ա ւ ա ն դ ո ւ թ ե ա ն ը (Փաւստոսի մէջ) նոյնչափ հաւատ ընծայելու է, որչափ և նրա միւս ա ւ ա ն դ ո ւ թ ի ւ ն ն ե ր ի ն, ըստ որոց հայերը պարսից 100 հազարաւոր (և միլիոնաւոր, աւելացնենք մեր կողմից) զօրաբանակները 23 անգամ սրի մատնելով, վերջ ի վերջոյ իրանք են քայքայվում և ուժասպառ լինում։ Ուր Փաւստոսը գրաւոր աղբիւրներ չունենալով, դիմում է ժողովրդական աւանդութիւններին, այնտեղ նրա երևակայութիւնն և ազգային սնապարծութիւնն այլ ևս չափ ու սահման չէ ճանաչում» (107)։ Իսկ երբ Խորենացին, նոյն իսկ գ ր ա ւ ո ր ա ղ բ ի ւ ր ունենալով (Փաւստոս), մի անգամ հայոց թագաւորի ձեռքով հ ա լ ա ծ ե լ է տալիս (և ոչ բնաջինջ կոտորել) Շապուհի զօրքը՝ նա «շատ խակ, մանկական հասկացողութեան» տէր է հռչակվում պ. Դաղբաշեանից։

Երբ Խորենացին ժամանակագրութեան մէջ սխալվում է՝ նրա այս սխալը «անմիտ գրոց է» (57), «ժամանակագրական այլանդակութիւն է» (56), «անմիտ թուական խաղեր են, որոնք միայն պատմագրի խորին տգիտութիւնն են ցոյց տալիս ժամանակի պատմութեան մէջ» (144) և այլն։ Իսկ երբ Փաւստոս արդէն շատ կոպիտ ժամանակագրական սխալ է անում՝ այս դէպքում «Փաւստոսը սխալվում է» (55, ծան.)։ Երբ Խորենացին չփոթում է ժամանակով միմեանց մօտ թագաւորներին՝ պ. Դաղբաշեանը ամեն տեսակ հայհոյանք թափում է նրա գլխին։ Իսկ երբ Փաւստոս մի և նոյն «թագաւորն յունաց» բառը գործ է ածում 7 կայսրների մասին, առանց որևէ մէկի անունը տալու՝—պ. Դաղբաշեան լռում է այս մասին *)։ Եւ այլն։

*) Աչառութեան այսպիսի ապացոյցներ իւր մասին տալուց յետոյ՝ պ. Դաղբաշեան դեռ համարձակութիւն է զգում ասելու (ծան. 64—65), որ մենք անաչառ չենք եղել դէպի Փաւստոս՝ մեր ուսումնասիրութեան մէջ նրա մասին։ Նա մեզ ասել է տալիս՝ ինչ որ չենք ասել, և լռութեան է տալիս՝ ինչ որ ասել ենք։ Նոյնպիսի վերաբերմունք նկատվում է և նախաբանի մէջ, (Զ—Է.), որտեղ չափազանց պատուել է մեզ՝ այնքան երկար կանգ առնելով մեր մի յօդուածի մասին, որի մէջ ամփոփել էինք Հ. Մ. Տէր-Մովսէսեանի եզրակացութիւնները Սեդբէոսրոս-Խորենացի խնդրի մասին և նորան համակարծիք գտնուել („Մշակ“, 1897, № 113)։ Իսկ մեր յօդուածը, նոյն խնդրին վերաբերեալ („Մշակ“ 1898, № 106), որ իւր գրքից մի քանի ամիս առաջ լոյս տեսաւ՝ պ. Դաղբաշեան լռութեան է տուել։

ցեալ մըն է. յաճախ եկեղեցի կ'երթայ, կ'աղօթէ ջերմեռանդաբար, ու լացին գիշերն ալ կուլայ տասնը ինը դար առաջ Քրիստոսի կրած չարչարանքներուն վրայ։ Եւ աս հաւատքը կեղծաւորութեան ծնունդ չէ, հաշիւ մը չի պահեր իր տակը. հաւատացող հաւատք մըն է։

Արթին փաշա նաև ուսում ստացած անձնաւորութիւն է։ Չեմ կարծեր, որ ընդարձակ հմտութեամբ լեցուն մտքով օժտուած ըլլայ, բայց վերջապէս զարգացած մարդ է ու քաջ ֆրանսերէն գիտէ. հանրածանօթ են դիւանագէտի իր կարողութիւնները, որոնցմով գրեթէ եւրոպական համբաւ ստացած է։ Արտաքին գործերու նախարարութեան խորհրդականն է։ Աւեն մը ինքն էր աս անուանին տակ իրական նախարարը, ու սուլթանին միայնուն աշխատակիցը, բայց հայկական խնդիրը ծանրապէս երևան գալէն ի վեր խոհեմութիւն համարուեցաւ անուանական պաշտօնատար մը ընել Տատեան՝ տալով միայն ամսականը. իր «ազգասիրութեան» համբաւին պատիժը։ Աս պատիժը գերազանցօրէն բարձրացուց Արթին փաշան ազգին աչքին։

—

Սուլթան Համիդ մանրակրկիտ ուսումնասիրած է անձնաւորութիւնները, որոնց ծառայութեանը պէտք կրնայ ունենալ. ամեն գործին յարմար մարդը նախասահմանած է։ Երբ իր ատենը եկաւ՝ կանչեց Արթին փաշան. գիտէր, թէ հայ ժողովրդին ազդեցիկ խօսելու միակ աշխարհականն էր։ Աս հրաւէրը ստացած պահուն Տատեան՝ մեծ թէ պզտիկ մարդ մը ըլլալը ցոյց պիտի տար։

Կացութեան տէրը ինքը, պետական հայ անձնաւորութիւնն էր. «հազարացին» կը կարօտէր իրեն։ Սուլթանին ու Թիւրքիոյ նեղ դրութիւնը տեսնելով Տատեան՝ եթէ ազնուազգի սիրտ ու միտք՝ պիտի ջանար օգտուիլ առիթէն ու հայ ժողովրդին վիճակը բարեփոխել ու հեռամտել։ Պատրիարքարանին ապագայ վարչապետը սուլթանին կամքին իր յարգալից հպատակութիւնը յայտնելով հանդերձ, կարող էր հայ ժողովրդին կացութեան ծանրութիւնը պարզել, որոշ դարմաններ ցոյց տալ, անոնց գործադրութեան սկզբնաւորութիւնը խնդրել, ու աս ամենէն ետքն ստանձնել իրեն հրամայուած պաշտօնը։ Տարակոյս չի կայ, թէ աս պահանջումները —ըսենք առաջարկները—չափազանցօրէն պիտի նեղացնէին սուլթանը, բայց հաւանօրէն պիտի պարտաւորուէր ընդունիլ անոնք։ Սուլթանին հաւանութիւնը կը դիւրանար, երբ Տատեան երկրին ընդհանուր վիճակին վրայ ունեցած հըմտութեամբը սուլթանին պարզէր մեծամեծ օգուտները, որոնք կայսրութեան համար պիտի կրնային ծնիլ բարենորոգումներու անկեղծ գործադրութենէն։ Բայց հաւանական է նաև, որ սուլթանը նեղանար ու իր զայրոյթին հետևանքներն զգացնել տար Արթին փաշային։ Իրաւ է, որ աս պարագային Տատեան ազգին չօշափելի բարիք հայթայթելու անկարողութեան մէջ պիտի գտնուէր, բայց հօրը կտակը գործադրած պիտի ըլլար, ու հայ ժողովուրդն իր մէջ մարդ մը պիտի տեսնէր, իրաւցնէ մեծ մարդ մը։ Ասանկ մեծ դէմքի մը երևումն արդէն ինքնին բարիք մըն է ազգին, վասն զի անոր բարոյականը կը զօրացնէ։ Ու յետոյ, խաբեբայութեան ողբերգութիւն մըն ալ պակաս պիտի թուէր մեր ժամանակակից պատմութիւնը։ Եւ սակայն Տատեան Արթին փաշա պզտիկ մարդ երևան եկաւ։ Եւ կրնամ հաւտալ, որ սուլթանն անոր հոգին աւելցքը մանրախոյզ պրպտած էր. ու երբ կանչեց անիկայ հրամանները տալու համար, իր մարդուն վրայ վստահ էր արդէն։

Արթին փաշային երկու տարուան պաշտօնավարութիւնը, որ սուլթանին անդադրում գոհունակութեան արտայայտութիւններովը կը գնահատուի, ապացոյց մըն է, թէ 1896-ին Ելտըզի պալատը գտնուած ատեն սքանչելապէս ըմբռնած էր, թէ ինչ կըսպասուի իրմէն։ Հայոց դէմ հալածանքն անդուլ շարունակել, և ոչ իսկ տարրական բարենորոգումի խօսքը ընել. մի և նոյն ատեն խաբել խաբեբել հայերը, արծել անոնք՝ մինչև որ դիմադրական ուժերնին թուլնայ, ու Եւրոպայի ուշադրութիւնն ալ բոլորովին հեռանայ իրենց վրայէն. ահա ծրագիրը, որ Տատեան քաջ ըմբռնեց։

Այս ծրագրին լիակատար գործադրութեան յաջողութիւնն ապահովելու համար Արթին փաշա հարկադրուեցաւ փնտռել պատրիարքացու մը, որուն նկարագիրը, մտքին կազմակերպութիւնը, կեանքին բերումները բաւական համբուին, խոչընդոտի մը չի հանդիպելու անկասկածելի երաշխաւորութիւն ընծայել։ Վարչապետը Օրմանեան Մաղաքիա եպիսկոպոսին անձին մէջ գտաւ աս սև-կարապը։ Ու իբր քաղաքական ժողովի անդամակից՝ հետն առաւ Դրան սպասարկու էֆէնդիներ, որոնք ամենքն ալ Ելտըզի ձգտումները քաջ ըմբռնած էին, և իրենց ատենապետէն անդադար հրահանգուելու հարկէն ազատ կը մնային։ Ճամբան ուսկից պէտք էր ընթանալ երկինք՝ ալ գիտէին։

«Մշակի» երկու տարուան անողոքելի հրատարակութիւնները, որոնց մէջ լայնկէկ տեղը կը բռնեն Պոլսոյ թղթակցութիւնները, պէտք չեն թողուր ինծի Տատեան վարչութեան գործերուն «թուումն մասանց»-ը ներկայացնել։ Գուցէ չի սխալիմ կարծելով, որ 1885-էն 1896 իրարու յաջորդող Նուրեան էֆէնտիի և Մաքսուտ Սիմոն պէյի վարչութիւնները իրենց բոլոր չարագործութիւններովը չեն գերազանցեր վերջին երկու տարուան գաւաղութիւններուն գումարը։ Օրմանեան ու Տատեան տապարը ձեռքերնին կը առնին, արուն քրտինքը կը ժանեն արմատէն կտրել վար ձգել դարաւոր կաղնիներ, որոնք Պատրիարքէ Պատրիարք իրենց աւանդուած էին անվթար։

Տատեան Արթին փաշա պզտիկ մարդ երևան եկաւ, թիւրքական սպասարկութեան հալոցին մէջ մաշած մէկը։ Աս մարդը թիւրքական տիտղոսներով, շքանշաններով յղփացած այլ ևս փառքերու տենչացող մը չէր. իրեն փափագածը հանգստաւէտ կենցաղավարութիւնն է։ Շայլ կեանքի վարժ, պարտքի մէջ խեղդամահ, դրամական տագնապէ բռնուած, առանց յոյսի նշոյլի մը, իր ապահովութիւնն ու փրկութիւնը սուլթանին ափէն միայն կը սպասէ. երկու տարի է իր ակնկալութիւնները գոնէ մասամբ գոհացում գտան. իր բոլոր ջանքն է արդի վիճակը որքան կարելի է երկարաձգել։ Մատին վրայ խաղցնել հայ ազգը, դժուարութիւններ հարթած ըլլալու արժանիքը ունենալ սուլթանին աչքին, և հաճոյակատար հանդիսանալ, ահա Տատեանին քաղաքականութիւնը, որուն յաջողութեանը համար կը հետամտի իր ժողովրդականութիւնը մշակել հայ ազգին մէջ։ Տատեան բաւական նրբամիտ է ըմբռնելու համար, թէ իր յենարանը իր ժողովրդականութիւնն է։ Անցեալէն երկու օրինակ իրեն սարսափ կազդեն։ Գիտէ որ եթէ այսօր Նուրեան պատրիարքարանին գլուխը չէ, միակ պատճառը հայ ազգին ատելի եղած ըլլալն է։ Սուլթանին քաղաքականութեան ձեռնտու չէ անժողովրդական հայոց միջամտութիւնը պատրիարքարանի գործերուն։ Տատեան ալ ճամբու կը դրուի այն օրը, երբ զգացուի թէ հանրային համակրանքի կռուանը կը պակսի իրեն։ Ու յետոյ Մաքսուտ Սիմոն պէյի յիշատակը դեռ չէ մոռցուած։ Տատեանի ջանքն է ուրեմն միշտ ժողովրդական մնալ. Պոլսոյ մամուլը երկաթէ ձեռքի տակ ճզմուած է. իսկ արտասահմանի մամուլին մէկ մասը լռակեաց է, և ոմանք ալ Տատեանի թմբկահարներն են, մինչև իսկ ջանալով Տատեանի անցեալին քանի մը տխուր գիծերը իբր չեղեալ հռչակել։ «Մշակի» ընթերցողներուն կը թողում ինքնիրենին մտաբերել, թէ Թիւրքիայէն դուրս հրատարակուած թերթերը Տատեան Արթին փաշայի նկատմամբ այսքան բարեհաճակամ ուղղութեան մը հետևելու համար որպիսի շարժառիթներէ պէտք է մղուած ըլլան։

Եւ սակայն հակառակ ամեն ջանքի, սուտերը կը լեցուին խուլ զայրոյթով մը, որուն պոռթկումը գուցէ մայլ դամբանական մըն ալ աւելցնէ մեր պատմութեան էջերուն մէջ։

***

5. Գ. Դաղբաշեան անբարեխիղճ է Խորենացու նկատմամբ։

Գ. Դաղբաշեան ասում է (155). «Հայր Գաթըրճեան հաստատապէս ցոյց է տուել, որ Հայաստանի բաժանման գործը կատարուել է 384 թուին, ուրեմն Թէոդոս Մեծի կայսրութեան ժամանակ, որին Մովսէս Խորենացին բարեպաշտ է անուանում և մեծ ոգևորութեամբ և եռանդով այնքան դրուատում է»։ Այնպէս չէ՞, ընթերցող, այսպիսի հանգամանքում Խորենացին դուրս է գալիս կամ ապուշ կամ ազգուրաց։ Բայց սակայն Խորենացին այս բաժանումը դնում է ոչ թէ Թէոդոսի, այլ նրա որդի Արկադի և պարսից Շապուհի օրերում, (Գ. ԽԲ). ուրեմն և Թէոդոսին չը ճանաչելով պատճառ Հայաստանի բաժանման՝ կարող էր նրան գովել՝ առանց ապուշ կամ ազգուրաց համարուելու։

Փաւստոս պատմում է (Ե. Բ.), թէ յունաց Տերենտիոս զօրապետը Հայաստանում Պապ թագաւորին ընթրիքի հրաւիրելով՝ դաւաճանութեամբ սպանել է տալիս։ Իսկ Խորենացին պատմում է (Գ. ԼԹ), թէ Տերենտիանոսը Պապին պատերազմի մէջ յաղթելով՝ բռնեց և երկաթի շղթայով Բիւզանդիոն ուղարկեց, որտեղ Թէոդոս կայսրը նրա գլուխը կտրել տուեց։—Գ. Դաղբաշեան նկատում է այս մասին. «Ո՜րքան կեղծիքներ, որքան անբարեխղճութիւն թոյլ է տալիս իրան Խորենացին... Նա Տերենտիոսի նողկալի ոճրագործութիւնն անուանում է յաղթութիւն և քաջութիւն» (143)։ Իսկ թէ որքան բարեխղճութիւն է պ. Դաղբաշեանի կողմից, ասել տալ Խորենացուն այն, ինչ որ նա չէ ասել՝—թողնում ենք ընթերցողին դատել...

(Կը շարունակուի)

ՀԱՅՈՑ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄՆԵՐԸ ԲԱԳՒՈՒՄ

—

Բագու, նոյեմբերի 1-ին

Հոկտեմբերի 30-ին, Բագուի հայոց դրամատիկական խումբը Թաղիեվի թատրոնում ներկայացրեց «Մէդէա» տրագեդիան, հեղինակութիւն պ.պ. Սուվորինի և Բուրենինի։ Նիւթը վերցրած է հին յունական աւանդութիւնից՝ Արգոնաւորդների արշաւանքի մասին։ Չը խօսելով դերասանների ընդհանրապէս թոյլ խաղի մասին, ի բաց առնելով տ. Սիրանոյշը, որ իր կենդանի խաղով հմայեց հանդիսատեսների ուշադրութիւնն ու զգացմունքները, մենք ներկայ յօդուածով կամենում ենք կանգ առնել միայն պիէսի բովանդակութեան և նրա առաջնորդող գաղափարի վրա, որոնք, կարծում ենք, անհետաքրքիր չեն լինի «Մշակի» ընթերցողների համար։

Պիէսի բովանդակութիւնը հետևեալն է. Արգոնաւորդների առաջնորդ Յասոնը՝ Կողքիսի վրա գործած իր արշաւանքի ժամանակ գրաւում է այնտեղի արքայադուստր Մէդէայի սէրը, որ իր կուսական մաքուր սրտով ամբողջապէս նուիրվում է եկւորին և իր եղբօր՝ արեան ու հայրենիքի դաւաճանութեան գնով նպաստում է ոսկեգեղմնի նուաճելուն։ Յասոնը ոսկեգեղմնի հետ միասին բերում է հայրենիք և՝ իր Մէդէային, որից ունենում է երկու զաւակ։ Սակայն որքան գրաւիչ էր Մէդէան Յասոնի համար, երբ վերջինս արհաւիրքների դէմ մարտնչելով, կըռւում էր ոսկեգեղմնը նուաճելու, նոյնքան և այժմ ատելի է նա այստեղ՝ Յասոնի հայրենիքում, որտեղ Կորնթոսի արքայադուստր Կրէուզան իր քնքոյշ և նուրբ գեղեցկութեամբ, իր բոլոր թովչութեամբ մոռացնել է տալիս Մէդէային։ Յասոնն այլ ևս չէ կարողանում տանել իր կնոջը, որովհետև նա «չար է, վհուկ է և վերջապէս բարբարոս է»։ և ահա տալով նրան ապահարզան, երկու զաւակներին վերցնում է իր նոր կնոջ մօտ։ Այստեղից է ահա սկսվում իսկական դրաման, երբ Կողքիսի բնութեան հարազատ զաւակը՝ Մէդէան, հաշտվելով նոյն իսկ իր անձնական դժբաղդութեան իրան հասցրած վիրաւորանքի հետ, երբէք չէ կարող բաժանվել իր հարազատ զաւակներից, որոնց գուրգուրանքի և ջերմ համբոյրների մէջ միայն կարողանում է զովացնել իր մորմոքվող սիրտը։ Յունաստանի օրէնքը և թագաւորի կամքը տրամադրում են Յասոնին վերցնել իր հովանաւորութեան ներքոյ զաւակներին և նա վերցնում է. բայց սա բաւական չէ. նա թագաւորից նոյն իսկ իրաւունք է ձեռք բերում արտաքսելու «բարբարոս» Մէդէային Յունաստանի սահմաններից, այն Մէդէային, որ մռայլ ամպեր է կուտակում նոր զոյգի պարզ և հեշտասէր սրտերի վրա։ Սակայն օրէնքը չի կատարվում, որովհետև Մէդէան հաւաքելով իր մէջ՝ ազատ հայրենիքում սնուցած բոլոր քաջութիւնը վճռում է հէնց Յունաստանում վերջացնել այդ դրաման. և ահա մինչդեռ Յասոնը իր Կրէուզայի հետ սիրաբաղեց խրախճանքի մէջ է անցնում ժամանակը, Մէդէան կրակ է տալիս նրանց ապարանքը, որին զոհ են գնում Կրէուզան և քաղաքացիների մեծ բազմութիւն։ Բաւարարութիւն տալով իր վրէժխնդրութեան, Մէդէան այնքան քաջութիւն է ունենում, որ զաւակներին թշնամիների ձեռքը չը մատնելու համար՝ դաշոյնի հարուածով զոհ է բերում նրանց իր մայրական սիրոյն և կորցնելով ամեն նպատակ, մի հարուածով իրան էլ զրկում է դժբաղդ կեանքից։

Ցաբուլայի արտաքնի մէջ, ինչպէս տեսնում է ընթերցողը, ոչ մի առանձին նորութիւն չը կայ, և եթէ ուշադրութեան արժանի մի որ և է բան կայ, այդ այն նմանութիւնն է, որ նկատվում է անցեալի և մեր ներկայ կեանքի մէջ։ Չէ՞ որ մեր աչքի առաջ անընդհատ շարունակվող դրամաների մեծ մասը հիմնվում է անաչօղ սիրոյ, ամուսնու դաւաճանութեան, կնոջ ճնշված դրութեան և նոյնանման երևոյթների վրա, որոնք միասին վերցրած կազմում են ժամանակակից սօցիալական կեանքի մի կարևոր մասը՝ «Կանանց խնդիր» անունով։ Սակայն ցաւելով պիտի ասենք, որ նոյն իսկ գրվածքի ներքինի մէջ ևս մենք չը կարողացանք գտնել մի որոշ տենդենցիա, առաջնորդող գաղափար, որ լուսաբանէր այս «հին երգի» պատճառները հին աշխարհում՝ յանձին Մէդէայի և Յասոնի։ Պ.պ. Սուվորինի և Բուրենինի այս տրագեդիան, զուրկ լինելով գեղարուեստական շատ արժանաւորութիւններից, ներկայացնում է մի հոգեբանական էտիւդ՝ մօնօլօգի ձևով արտայայտված և այն էլ շատ նեղ շրջանակով։ Մենք ականատես ենք լինում այն հոգեկան տանջանքներին, որոնց ենթակայ է թշուառ Մէդէան, որը դառնացած սրտով մերթ մատնվում է անծայր յուսահատութեան և մերթ առնական քաջութեամբ կամենում է «արծիւ դառնալ, թռցնել զաւակներին իր հայրենի երկիրը»։ տեսնում ենք ինչպէս կանացի գորովը քաջութիւն է ներշնչում նրան՝ որդոց ազատութեան համար նոյն իսկ «աստուածների հետ կռւի բռնվելու»։ բայց սա դեռ նրա ամբողջացրած հոգեբանութիւնը չէ, այլ նրա մի փոքր մասը միայն։ Իսկ թէ ինչպիսի զգացմունքներ է վերարտադրում նրա մէջ հայրենիքի յիշատակը, որին դաւաճանել է նա, եղբօր անունը, որին զոհել է իր սիրոյ խականութեան, նրա հոգեբանական տրամադրութիւնը դէպի Յասոնը, դէպի իր ախոյեան-Կրէուզան, այս բոլորը կամ մնում են առանց պատասխանի և կամ յիշատակվում են չափազանց հարևանցիօրէն, ինչպէս Մէդէայի այն խօսքերը, թէ «նրա եղբօր արիւնը կը պահանջվի ոչ թէ իրանից, այլ նրա մեղսակից Յասոնից։»

Միայն սա չէ կազմում տրագեդիայի թոյլ կողմը։ Հանդիսատեսն ուշադրութեամբ հետևելով դրամայի աստիճանաբար զարգացման, այնուամենայնիւ չի կարողանում հասկանալ Յասոնի դէպի Մէդէան ունեցած ատելութեան իսկական պատճառը։ Ճիշդ է նրա հելլենական վառ երևակայութիւնը և կիրթ ճաշակն ընդունակ է նկատելու Կրէուզայի թովիչ գեղեցկութիւնը և նոյն իսկ սիրել նրան, քանի որ յոյնի նոյն իսկ կրօնը գեղեցկութեան և սիրոյ կուլտ է, բայց չէ՞ որ Յասոնը ոչ մի խօսքով չի գանգատվում Մէդէայի տգեղութեան վրա, որ կարողանար յարուցանել ատելութիւն։ Ուրեմն ինչն է պատճառը այս հոգեկան խզման։ Գուցէ Մէդէան, բնութեան այս ազատ որդին շատ նեղ է համարում յունական կանանոցի շրջանները. գուցէ նա համեմատելով թագաւորի ներկայութեամբ կնոջ ճնշված դրութիւնը հելլէն քաղաքացու արտօնեալ դրութեան հետ, բողոքում է տիրապետող կարգերի դէմ և այսպիսով յարուցանում բոլորի թշնամութիւնը։ Այս բոլոր հարցերը դժբաղդաբար միայն ակամայից յարուցվում են հանդիսատեսի մէջ շնորհիւ մի քանի խօսքերի, որոնք շատ անգամ անտեղի թռչում են Մէդէայի բերանից, բայց նրանք հէնց այդպէս՝ չը լուծված հարցեր էլ մնում են պիէսում։

Բայց կարելի է կարծել, որ դժբաղդ դրամայի իսկական պատճառը Մէդէայի «բարբարոս» (օտարերկրացի) լինելն է։ Եւ իրաւ՝ թէ Յասոնը, թէ հացկատակ փիլիսոփայ Ֆիլօկտէտը և թէ Կորնթոսի թուլամորթ քաղաքացիները, որոնց միակ արժանաւորութիւնը հայրենիքին վտանգ սպառնացած ժամանակը տաճարի կամարների տակ թագնվելն է, ամբողջ գործողութեան ընթացքում թոյլ են տալիս իրանց մի քանի անգամ Մէդէայի հասցէին ուղղել «բարբարոս» արհամարհական մականունը։ Մենք տրամադիր ենք հաւատալու, որ դա կարող էր մի զօրեղ ֆակտօր լինել Յասոնի ատելութեան մէջ։ Նրա երակներում հոսում է զուտ հելլենական արիւն, որը նրա կարծիքով անհամեմատ բարձր է «բարբարոսի» արիւնից։ Յոյնի այս դարաւոր հայեացքը սեպհական արժանաւորութեան և «բարբարոսի» ոչնչութեան մասին՝ դարձել էր մի շօվինիստական տրադիցիա, որը իր ազդեցութիւնը ցոյց էր տալիս ամեն տեղ։ Կրկնում ենք, համոզված ենք, որ այդ փտած տրադիցիան կարող էր դժբաղդացնել ազնիւ կնոջ, գորովագութ մօր—թէև «բարբարոս»—Մէդէային, բայց և դժուարանում ենք ենթադրել, որ յունական շօվինիզմի այս բացասական հետևանքը կազմէր պ. Սուվորինի և իր հաւատարիմ զինակից Բուրենինի առաջնորդող գաղափարը, նրանց տրագեդիայի տենդենցիան։

Հաւատանք արդեօք, որ պ. Սուվորինը իր յիշեալ տրագեդիայով կամենում է բողոքել յոյնի շօվինիզմի դէմ, ա՛յն Սուվորինը, որ ամենայն օր իր լրագրի մեծածաւալ էջերով թունաւորում է պարզամիտ ընթերցողների մի ամբողջ լեգիօն, ատելութեամբ լցնելով դէպ՝ օտար «բարբարոս» տարրերը։ Եւ կամ հաւատանք, որ պ. Բուրենինը կամենար դրանով մարդասիրական որ և է զգացմունք ներշնչել հանդիսատեսին, կամ ընթերցողին դէպի օտարը, ա՛յն Բուրենինը, որը իր թունալի յօդուածներով, հրէշային սառնասրտութեամբ չը վարանեց գերեզման տանել ազնիւ երիտասարդ-պօէտին—«հրէայ» Նադսոնին...

Աղ. Պապովեան

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

Վստահելի աղբիւրից մեզ հաղորդում են հետևեալը. «Թոյլ տուէք հաղորդել մանրամասնութիւններն այն լուրի, որը երևաց մի քանի լրագրներում։ Տիկին Վառվառէ Քամանեան կամենալով յարգել Վլադիմիր Գերիէի պրոֆէսօրական գործունէութեան 40-ամեակը, յանձնեց Մոսկվայի համալսարանին 4000 րուբլի՝ նրա անունով թոշակ պահելու համար։ Պէտք է ասել, որ պրոֆէսօր Գերիէ՝ Լազարեան ճեմարանի հանգուցեալ դիրեկտոր Գէորգ Քամանեանի ամենամտերիմ բարեկամն էր։ Նուիրատուն հետևեալ պայմաններն է դրել. 1) Թոշակը անուանվում է պրոֆ. Վ. Ի. Գերիէի թոշակ։ 2) Թոշակը նշանակվում է համալսարանի պատմական լեզուագիտական բաժնի հայ կարօտ ուսանողների համար. իսկ եթէ չը կան այդպիսիներն այդ բաժնում, բժշկական ֆակուլտէտի հայ ուսանողի համար. իսկ եթէ այդպիսին էլ չը լինի, այն դէպքում տոկոսները պիտի աւելանան մայր գումարի վրա։ 3) Թոշակաւոր նշանակելու իրաւունքը պատկանում է պրոֆ. Վ. Ի. Գերիէին՝ նրա կենդանութեան ժամանակ, իսկ նրանից յետոյ Մոսկվայի համալսարանի ընդհանուր պատմութեան աւագագոյն պրոֆէսօրին։ 4) Թոշակը տրվում է թոշակաւորին՝ համալսարանի ուսման վարձը տալու և ուսումնական պիտոյքների համար կիսամեակներով, այն է՝ հոկտեմբերի 15-ին և մարտի 1-ին։ Որքան յայտնի է, այժմ այդ պայմաններն առաջարկված են մինիստրի հաստատութեան»։

—

Մեր թղթակիցը գրում է Թաւրիզից հետևեալը. «Բաւական չէր, որ Պարսից կառավարութիւնը Սալմաստի փոխ-առաջնորդ Խաչիկ վարդապետ Դաղեանի սկսած շէնքն արգելեց, այլ և նրա անձը կասկածելի ամբաստանելով՝ պահանջեց հեռանալ Պարսկաստանից։ Երեք օր է, որ նա հիւր է Թաւրիզում, և որպէս ռուսահպատակ, պաշտօնապէս զեկուցումն է տուել հիւպատոս պ. Պետրովին, որից սպասում է զօրաւոր պաշտպանութիւն։ Ով չէ իմանում, որ Խաչիկ վարդապետը զոհ է Մաշադի-Թաղիի և իր արբանեակների զրպարտող մեքենայութիւններին... Հետևանքի մասին յաջորդաբար կը գրենք»։

—

Վլադիկավկազի նահանգական դատարանը, ինչպէս հաղորդում են տեղական ռուս լրագիրները, հոկտեմբերի 14-ին Գրօզնիյ քաղաքում քննում էր մի քրէական գործ, որ գազանային անգթութեան տեսակէտից հազուագիւտ կարելի է համարել։ Երեմէյ Իլյին անունով մէկը ներկայ տարվայ յունվարի 31-ի գիշերը կացնով սպանեց իր մօրը, երկու քոյրերին, որոնցից մէկը 18 տարեկան, իսկ միւսը 12 տարեկան, և եղբօրը, հինգ տարեկան։ Կատարելով այդ քստմնելի գործը, Երեմէյ առաւօտեան վազեց իր հարևանների մօտ և ասաց թէ գիշերը ինչ որ անյայտ չարագործներ մտել են իրանց տունը, կոտորել ամենեքին, իսկ ինքը կարողացել է թագնվել և սարսափից ուշաթափված՝ մնացել է մինչև առաւօտը։ Սակայն դատաստանական քննիչը հէնց իրան, Երեմէյին ենթարկեց դատի։ Թէ՛ քննութեան ժամանակ և թէ դատարանում Երեմէյ ուրանում էր թէ ինքն է կատարել այդ ոճիրը։ Բայց նահանգական դատարանը նրան մեղաւոր ճանաչեց և դատապարտեց ցմահ տաժանակիր աշխատանքների այն պայմանով, որ միայն կատարեալ ծերութեան հասակում նա ազատվի տաժանակիր աշխատանքներից։ Դատարանի վճիռը լսելուց յետոյ Երեմէյ Իլյին խոստովանեց որ իրաւ ինքն է գործել սպանութիւնը և ասաց որ իր մայրը չար էր, հալածում էր իրանց, իսկ քոյրը ապրում էր սիրականի հետ, չը նայած որ ինքը՝ Երեմէյը պահանջում էր հեռացնել սիրականին. յուսահատութեան հասնելով, նա գործեց այդ գազանային ոճիրը։

—

Ահա մի քանի տարի է, որ Անդրկովկասում փորձեր են անում ռամի կամ «չինական եղինջ» կոչված բոյսի վրա։ Այդ բոյսը տալիս է շատ ամուր թելեր, որոնցից կարելի է պատրաստել թէ գործուածներ և թէ զանազան հաստութեան չուաններ։ Ուղէլը բուսցնում է այդ բոյսը Սև ծովի ափերին։ Զուգդիդիի մօտ տնտեսութեամբ պարապող մի տիկին՝ Իսակովիչ, ձեռք է բերել գործիքներ և պատրաստել է ռամիից կտաւ և թոկեր, որի նմուշներն ուղարկել Կովկասեան Գիւղատնտեսական ընկերութեան։

—

Պետերբուրգի հրատարակչական «Գօպպէ» յայտնի ֆիրման այս օրերս սնանկ հրատարակվեց դատարանի վճռով։ Ֆիրմայի պարտքը մօտ կէս միլիոն րուբլի է։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԿՐԵՏԷ

—

Թիւրքական խաւար ռէժիմը վերջնականապէս վռնդված է Կրետէից։ Կեսալուսնի դրօշակները վերցրած են բոլոր տեղերից և միայն նահանգապետի տան վրա եւրոպական դրօշակների մէջ ծածանվում է մի հատ օսմանեան դրօշակ, որ պիտի ցոյց տայ թէ Կրետէն անունով Թիւրքային է պատկանում։ Ծովապետները հրատարակեցին մի յայտարարութիւն, որի մէջ յայտարարում են կրետացիներին, թէ կղզուց թիւրք զօրքերը հեռացնելը պարտականութիւն է դնում քրիստոնեայ ազգաբնակութեան վրա՝ եղբայրաբար հաշտութեան ձեռք մեկնել մահմեդականներին, որոնք այսուհետև ծովապետների պաշտպանութեան տակ են գտնվում։ Ամեն մի յարձակում մահմեդականի դէմ՝ կը համարվի յարձակում միջազգային զօրքերի դէմ։ Միւս կողմից, խոստանալով մահմեդական ազգաբնակութեան անձնական և կալուածական ապահովութիւն, ծովապետները հրաւիրում են մուսուլմաններին առանց երկիւղ կրելու վերադառնալ իրանց թողած բնակարանները կղզու ներսում։ Եւ վերջապէս, ի նկատի առնելով որ Կրետէի ապագայ վիճակը և հանգստութիւնը ապահովված են, ծովապետները խոստովանում են, որ զէնքը այլ ևս հարկաւոր չէ ոչ քրիստոնեաներին, ոչ էլ մահմեդականներին, և առաջարկում են նրանց հինգ օրվայ ժամանակամիջոցում յանձնել իրանց մօտ գտնվող զէնքերը. այդ ժամանակամիջոցն անցնելուց յետոյ զէնք պահելը պատժի արժան գործողութիւն պիտի համարվի։ Ի վերջոյ ծովապետները հրաւիրում են ազգաբնակութեանը աջակցել իրանց՝ Կրետէի ինքնավարութիւնը մըշակելու գործում։

ՆԱՄԱԿ ԹԻՐՔԻԱՅԻՑ

—

Կ. Պօլիս, հոկտեմբերի 21-ին

Թուրք զօրքերը, ուր ուրեմն, հեռացան Կրետէէն։ Չորս պետութեանց կողմանէ մատուցեալ ուլտիմատումն այս անգամ կատարուեցաւ՝ ճիշդ այն պահուն, յորում Վիլհէլմ կայսրը, մայրաքաղաքին մէջ, մտերմական սիրոյ և դաշնակցութեան բաժակներ կը փոխանակէր սուլթանին հետ։ Սուլթանը եթէ նախատինք կը համարի իրեն այս պարտութիւնը՝ զոր կրեց կրետական հարցի մէջ, կարող է պարտըկել զայն գերման կայսեր չքեղ բարեկամութեան քօղովը, որ անտարակոյս կրնայ ամոքել իր զգացած սրտի մորմոքը։

Բայց սակայն զօրքերուն հեռանալովը միայն չաւարտիր Կրետէի խնդիրը։ Չորս պետութեանց ծանր պարտականութիւնը հէնց նոր կըսկսի։ Կրետէի ինքնօրինութիւնն ու կղզիին կառավարչական օրէնքներն անոնք պիտի հաստատեն անշուշտ և անոնցմէ միայն կըսպասուի։ Բայց խընդիրն այս է՝ թէ երբ պիտի սկսեն ու երբ պիտի վերջացունեն։

Քաղաքական հորիզոնն այս պահուս թանձր ամպերով պատած է, և կրնայ յանկարծ փոթորիկ պայթել։ Կրետական խնդրին հետ ուրիշ խնդիրներ ալ կան։ Չինաստանի խնդիրը, սպանո-ամերիկեան խնդիրը, հելլէնո-թրքական խընդիրը, Դանուբեան իշխանութեանց խնդիրը, հայկական խնդիրը, եգիպտական խնդիրը, Ֆաշօդայի խնդիրը, և ո՞ր մէկը թուեմ, այս ամեն խնդիրները՝ այն սև ամպերն են, որով ծածկուած է քաղաքականութիւնը։ Այս ամենն ինչպէս

պիտի լուծուի։ Պետութիւններն առանց թնդանօթի ձայն լսել տալու, պիտի խորհին միանգամ ընդ միշտ վերջ տալ այս խնդիրներուն, եթէ ոչ՝ «la force prime le droit», այսինքն՝ «Զօրութիւնը իրաւունքէ գերազանց է»-ի սկզբունքով, զոր Բիսմարկ իբրև կանոն ընդունած էր, պիտի վարուին այդ խնդիրներուն մէջ.—անձ այս է, որ անծանօթ կը մնայ տակաւին։ Իսկ եթէ բան մը կայ՝ զոր ամէն ոք գիտէ, այն է թէ, իրաց դանդաղ ընթացքը, խուսափողական հանգամանքները՝ մինչև ցարդ որ և է զգալի հետևանք մը ցոյց չի տուին և դիւանագիտութիւնն ալ, ինքնին՝ գժտութեան և երկպառակութեան չարժառիթ լինելէ զատ՝ ուրիշ արդիւնք մը չունեցաւ։

Ժամանակ մը, երբ Թուրքիոյ ու սուլթանին վրայ խօսք լինէր՝ կ'ըսուէր թէ՝ Եւրոպան հիւանդ մարդու մը ձեռքէն բռնած կը քաշքշէ, և, չատ չանցնիր Թուրքիոյ բաժանումը վէճի առարկայ պիտի դառնայ, բայց հիմա հիւանդ մարդը մէկ չէ՝ այլ շատեր, կրնամ ըսել հիւանդանոց մը՝ զոր Եւրոպան իր թևերուն վրայ առած է՝ առանց ի հաշիւ առնելու մահամերձ Ջինաստանին։ Սխալ մ'էր զոր գործեց Եւրոպան այդ երկնային պետութիւնն իր մէջ բաժնելու ձեռնելով, վասն զի այդու՝ ատելութեան և նախանձու գրգիռ մը բորբոքեց իր մէջ, որ կրնայ, քիչ յետոյ, ընդհարում մը պատճառել։ Ջինաստանի խնդրոյն մէջ Ռուսիան և Ֆրանսան համաձայն են Անգղիոյ, և սակայն իրենց դէմ ունին Գերմանիան և Աւստրիան՝ որ նպաստաւոր են սուլթանին։ Եգիպտական և Ֆաշօդայի խնդրին մէջ իրերը բոլորովին տարբեր են, երբեք համաձայնութիւն չի կայ, մանաւանդ թէ մեծ պետութեանց շահերը իրարու դէմ կը մըրցին այդ խնդիրներուն մէջ։ Ուրեմն առանց չափազանցելու կարող եմք ըսել՝ թէ երբեք չէ եղած ժամանակ մը՝ որ եւրոպական դիպլոմատիան այսքան կնճռոտ եղած լինի։

Գիրուկ

ՆԱՄԱԿ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻՑ

—

Թաւրիզ, հոկտեմբերի 25-ին

Նախորդ թղթակցութեամբ յայտնել էինք Սալմաստում, Մահլամ գիւղի մօտ, թիւրք սարվազներից սպանված և ապա գլխատված 9 գաղթական հայերի մասին։ Լուրն ստուգվեց բոլորովին։ Մահլամ գիւղացիները յայտնեցին Խոյի և Սալմաստի դատաւոր Զարղամ-իւլ-Մուլքին. թիւրքաց Հայաստանի սահմաններից եկած հայերն անձնատուր եղան դատաւորին, բայց անգութ դատաւորը գնդակահար արաւ բոլորին և գլուխները բաժանել տուեց մարմիններից, և այդ դժբաղդ հայերի գլուխների լուսանկարը հանել տալուց յետոյ, աղբանոցում թաղել տուեց։

Այդ առիթով Այվատեան եպիսկոպոսն ազդու հեռագիր ուղարկեց Սադրազամին. բացատրեց Զարղամ-իւլ-Մուլքի անօրէն դատաստանը և պահանջեց արդար քննութեան հետ դատաւորի պաշտօնանկութիւնը. շատ հաւանական է, որ Սադրազամ Աթա-բէկը Ազամը ցոյց կը տայ իր անկողմնակալ վարմունքը այս անակնկալ խժդժութեան վերաբերմամբ։ Մահլամ գիւղի մէջ մի ընտանիքում սպանված գտնվեց մի կին իր երեխաներով, որը կատարվել է թիւրքերի կողմից, թէպէտ Սալմաստի կառավարութիւնն աշխատում է հաստատել, որ սպանողները հայեր են։ Սալմաստում տիրում է մեծ սարսափ։

Գիւղատէր ծանօթ Մաշադի-Թաղիի սեփականութիւն եղող Սավրա գիւղի գործը վերջացաւ առժամանակ։ Թէհրանի վերջին հրամանից յետոյ, որը իրաւունք էր տալիս Մաշադի-Թաղուն վարել գործերն ըստ առաջնոյն, մեր առաջնորդը նորից դիմեց Թէհրան և խնդրեց արդար տնօրինութիւն ի նպաստ գիւղացիների։ Սադրազամը, լի բարի տրամադրութեամբ, կամեցաւ գիւղը յանձնել գիւղացիներին. բայց Մաշադի-Թաղիի կուսակից բարձրաստիճան պաշտօնեաներն արգելեցին այդ քայլն անելու. ապա Սադրազամը որոշեց և պահանջեց գիւղացիներից Թէհրան ուղարկել փոխանորդներ և իր հսկողութեան ներքև վարել իրանց դատը։ Այդ ևս անյարմար համարվեց՝ աչքի առաջ ունենալով հացահատիկը կալսելու ժամանակը, և գործը թողնվեց Ամիր-Նիզամին և առաջնորդ Այվատեան եպիսկոպոսին, որոնք՝ երկուստեք հաւանութեամբ՝ վըճռեցին, որ գիւղացիք այս տարի տան միայն 3,000 թուման, առանց այլ տասանորդի և տուրքի, մինչև որ գիւղացիք պատեհութիւն ունենան փոխանորդներ կարգել Թէհրանում և կարգադրել իրանց յանկութիւնը։ Շատ հաւանական է, որ հայասէր Սադրազամն աշխատի գիւղացիների օգտին վճռել գործը, որ միանգամ ընդ միշտ քրտնավաստակ երկրագործն ազատվի գազանի ճիրաններից։

Տնաքանդ եղած Նիզամ-իւլ-Ուլամէն, Թաւրիզից Թէհրան գնալիս, երևի մօտից ուսումնասիրելով ընդհանուրի տրամադրութիւնը, գովասանեց Ամիր-Նիզամի վարմունքը և պարսաւեց ու ամբաստանեց Թաւրիզի Մուշտայիդին, իբր չարժառիթ ժողովրդի յարձակումների։ Շահը, ուզելով գոնէ այսչափով միայն բաւականութիւն տալ ընչազուրկ Նիզամ-իւլ-Ուլամային, որոշեց աքսոր ուղարկել Մուշտայիդին, առաջարկելով երեք տեղ՝ կամ Մէշէդ կամ Խում և կամ Խորասան։ Մուշտայիդն ընտրեց Մէշէդ գնալ և պատրաստվում է մեկնել 1—2 շաբաթից յետոյ։ Հոգևորական դասի խուլ սպառնալիքները մնում են սպառնալիք... Պարթև

„ՄՇԱԿԻ" ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՌՈՒՍԱՑ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆԻՑ

—

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 5 նոյեմբերի։ Անարխիստների վերաբերմամբ Հռոմում կայանալիք առաջիկայ կոնֆերենցիային՝ կառավարութեան կողմից ներկայացուցիչ է նշանակված Ցարի ռուսաց դեսպան Նելիդով։ Կոնֆերենցիայի զբաղմունքները կըսկսվեն նոյեմբերի 12-ից։

ՕԴԵՍԱ, 5 նոյեմբերի։ Մեծ Իշխան Նիկոլայ Նիկոլայեվիչ սպասվում է այստեղ դեկտեմբերի 2-ին. այստեղից նա կերթայ Սան-Ստեֆանօ՝ իբրև գլխաւոր ռուսաց զօրքի պատգամաւորութեան, ներկայ լինելու տաճարի օծման, որ կառուցված է այն զինուորների յիշատակին, որոնք մեռան վերջին ռուս-թիւրքական պատերազմում։

ՊԱՐԻԶ, 5 նոյեմբերի։ Ցօգուտ Դրէյֆուսի խօսող վկաների առաջին կարգում, որոնց ցուցմունքները պէտք է լսէ վճռաջինջ դատարանը, գտնվում է Պիկար, որը այսօր կազատվի բանտարկութիւնից։ Հաւատացնում են, որ այն թղթերի մէջ, որոնք գրաւվել են Էստերհազիի մօտ, դըժուար չէ գտնել դրամական յարաբերութեան հետքերը, որոնք գոյութիւն ունէին Հանրիի և Էստերհազիի միջև։ Եթէ ճշմարիտ որ գլխաւոր շտաբից դօկումէնտներ են կորել, այն ժամանակ պէտք է հետքերը որոնել հէնց այդ երկու անձինքների մօտ։

ՊԵԿԻՆ, 5 նոյեմբերի։ Ցունգ-լի-եամէնը խոստացաւ համաձայնութիւն տալ անգլո-գերմանական սինդիկատի պայմանագրին՝ որ վերաբերում է Տեան-Ցինից դէպի Ջինգ-Կիանգ կառուցանելիք երկաթուղուն։

Կ. ՊՈԼԻՍ, 5 նոյեմբերի։ Սուլթանն ուղարկեց ռուսաց Կայսրին մի հեռագիր, որի մէջ շնորհակալութիւն է յայտնում թիւրքաց դեսպանութեանը ցոյց տուած փայլուն ընդունելութեան համար, ինչպէս նաև Կայսրի սեփական ձեռքով գրած Նամակի մէջ յայտնած բարեկամական հաղորդագրութիւնների համար։

ՄԱՆՉԵՍՏՐ, 5 նոյեմբերի։ Չեմբերլէն իր արտասանած ճառի մէջ ասաց, որ ծովային և ցամաքային զինաւորումը նպատակ չունէր սպառնալու որ և է պետութեան և որ դա չը պէտք է համարվի իբրև սպառնալիք.—դա միայն նախազգուշութեան միջոց է։ Անհեռատեսութիւն կը լինէր դադարեցնել զինաւորումը՝ մինչև անհետանայ վտանգը։

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ՅԱՅՏՆՈՒՄ Է

—

ԽԱՐԿՕՎ, Լ. Մ. Ձեր թարգմանութիւնը մեզանից անկախ պատճառով անկարող ենք տպագրել։ Այդ տեսակ յօդուածներ շատ կան խմբագրութեան մէջ։

ԳԱՆՁԱԿ, Ա. Գրուածքը՝ մեծութեան պատճառով «Մշակի» մէջ տպվել չէ կարող։ Մի համառօտ դրանից կը տպագրենք։

Խմբագիր՝ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՔԱԼԱՆԹԱՐ
Հրատար.՝ ԱՐԾՐՈՒՆՈՒ ԺԱՌԱՆԳՆԵՐ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԵՐԿԱԹՈՒՂԻ

—

Մարդատար № 1 գնացքը դուրս է գալիս ԲԱԳՈՒԻՑ դէպի ԹԻՖԼԻՍ ցերեկվայ 4 ժամին և 15 րոպէին. Թիֆլիս է հասնում առաւօտեան 8 ժամ 38 րոպէին։ Դուրս է գնում ԹԻՖԼԻՍԻՑ դէպի ԲԱԹՈՒՄ առաւօտեան 9 ժամ և 20 րոպէին. Բաթում է հասնում երեկոյեան 8 ժամ և 52 րոպէին։

Մարդատար № 3 գնացքը դուրս է գալիս ԲԱԳՈՒԻՑ դէպի ԹԻՖԼԻՍ՝ երեկոյեան 10 ժամ 50 րոպէին. Թիֆլիս է հասնում երեկոյեան 5 ժամ և 9 րոպէին։ Դուրս է գնում ԹԻՖԼԻՍԻՑ դէպի ԲԱԹՈՒՄ՝ երեկոյեան 6 ժամ 10 րոպէին. Բաթում է հասնում առաւօտեան 7 ժամին։

Մարդատար № 2 գնացքը դուրս է գալիս ԲԱԹՈՒՄԻՑ դէպի ԹԻՖԼԻՍ՝ առաւօտեան 8 ժամ 30 րոպէին. Թիֆլիս է հասնում երեկոյեան 8 ժամ 30 րոպէին։ ԹԻՖԼԻՍԻՑ դէպի ԲԱԳՈՒ է դուրս գալիս՝ երեկոյեան 9 ժամ 15 րոպէին. Բագու է հասնում ցերեկվայ 12 ժամ 59 րոպէին։

Մարդատար № 4 գնացքը դուրս է գալիս ԲԱԹՈՒՄԻՑ դէպի ԹԻՖԼԻՍ երեկոյեան 8 ժամ 40 րոպէին. Թիֆլիս է հասնում առաւօտեան 9 ժամ 55 րոպէին։ ԹԻՖԼԻՍԻՑ դէպի ԲԱԳՈՒ է դուրս գալիս առաւօտեան 11 ժամ 20 րոպէին. Բագու է հասնում առաւօտեան 5 ժամ 42 րոպէին։

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍՆԱՒՈՐ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑ
Բ. ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆԻ

(Կուկիա, Վօրօնցօվի արձանի հանդէպ)
Հիւանդներին ընդունում են ամեն օր, բացի կիրակի օրերից։

ԱՌԱՒՕՏՆԵՐԸ՝

Բ. Ա. ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ—11—12 ժ. վիրաբուժութեան, վեներական (սիֆիլիս) և միզասեռ. հ.
Կ. Մ. ՉԻԿՈՎԱՆԻ—9—10 ժ. աչքի, ներքին և նեարդային հ.
Զ. Ի. ԲԱԲԱՆԱՍԵԱՆՑ—11—12 ժ. կանանց հիւանդ.
Ի. Ֆ. ՊՐՕՏԱՍԵՎԻՉ—12—1 ժ. ականջի, կոկորդի, քթի և կրծքի հ.
Ա. Պ. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆՑ—1—1½ ժ. ներքին և երեխայոց հ.
Ա. Գ. ԳՈՒՐԿՕ—1¼—2¼ ժ. ներքին և միասեռական հ.

ԵՐԵԿՈՆԵՐԸ՝

Վ. Մ. ՄԱԽՎԻԼԱՁԷ—5—6 ժ. ներքին և երեխայոց հ.
Ա. Ն. ՇՊԱԿՕՎՍԿԻ—6—7 ժ. նեարդային (ելեկտրաբուժութիւն), վեներական և մորթի հ.
Բ. Ա. ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ—6½—7 ժ.
Տ. Ի. ՐՈՒԴԵՆԿՕ հիւանդանոցումը քիմիական և խոշորացուցական հետազօտութիւններ է անում մէզի, խխի, արեան, կաթի և այլն։

Վճար 50 կ. չքաւորները ձրի։ Համախորհրդի (կօնսիլիումի) և օպերացիայի համար առանձին։

Հիւանդանոցի վերատեսուչ՝
47—150 Բժշկապետ ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ

ՀՐԱՒԷՐ

Նոյեմբերի 8-ին, կիրակի օրը, ս. պատարագից յետոյ, Զրկինեց ս. Կարապետ եկեղեցու բարեպաշտ ծխականները հրաւիրվում են ժողով եկեղեցին՝ նոր ԵՐԷՑՓՈԽ ընտրելու համար։

Գործակալ ա. մ. եկեղեցեաց Հայոց՝
1—2 Զաքարիա քահանայ Զարդեղեանց

Հարկաւոր է
ՇԱՄԱԽՈՒ ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՀԱՄԱՐ
Դ Պ Ի Ր

Ձայնագրագէտ և աջող ձայնով. պիտի կարողանայ նաև խումբ պատրաստել. Նախապատուութիւն կը տրվի դպրոցաւարտներին. պայմանաւորվել ցանկացողները դիմելու են՝
ШЕМАХА. Благочинному священнику Тачату Марагянцъ. (հ. ո.) 3—6

Ամերիկացի հռչակաւոր գեներալ Լու Վալէյսի գործերից

„ԲԷՆ-ՀՈՒՐ"

Պատմական վէպը անգլիերէն բնագրից հայերէնի թարգմանած լինելով, ցանկանում եմ հրատարակել։ Փնտռում եմ մի բարերար, որ տըպագրութեան ծախսը ստանձնէ, արդիւնքը հայ որբերի յատկացնելու պայմանով. պատրաստ եմ այդ թարգմանութիւնը վաճառելու։ Դիմել հետևեալ հասցէով՝ Սալմաստ (Պարսկաստան), Միհրան Պողոսսարեան, Ղալասար գիւղը։ 2—5

ТОВАРИЩЕСТВО
Брокаръ и Ко.
ИЗОБРѢТАТЕЛИ
ГЛИЦЕРИНОВОЙ ПУДРЫ.
СРЕДСТВО
ДЛЯ СМЯГЧЕНІЯ КОЖИ, РУКЪ И ЛИЦА.

Коробка съ пуховк. 80 к.

Коробка безъ пуховки 50 к.

6—11 (ամ. 6)

ԲԺ. ՎԱՀԱՆ ԱՐԾՐՈՒՆԻ
ԸՆԴՈՒՆՈՒՄ Է ՀԻՒԱՆԴՆԵՐ՝

մասնագիտաբար քթի, կոկորդի, քթի և ականջի հիւանդութիւններով։
Առաւօտեան 9—12 ժ.
Երեկոյեան 4—7 ժ.
Գօլօվինսկի պրօսպ. № 28, տ. Աղամօվի։
1—10

Լ Ո Յ Ս Տ Ե Ս Ա Ւ

ԼԷՕ

ՄԷԼԻՔԻ ԱՂՋԻԿԸ

(Պատմական վէպ, 755 երես)

Գինը 1 ՌՈՒԲ. 30 ԿՈՊԷԿ (ոսկեկազմ 2 րուբլի)

Ծախվում է ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ—հեղինակի մօտ («Մշակի» խմբագրատանը) և Կենտրօնական գրավաճառանոցում։ ԲԱԳՈՒՈՒՄ—պ. Ներսէս Դալթեանցի մօտ, Ա. Ի. Աղամօվի գրասենեակ. ՇՈՒՇՈՒՄ—Բագրատ Տէր-Սահակեանցի գրավաճառանոցում։

Հեղինակի հասցէն՝ ТИФЛИСЪ, редакція „Мшакъ". 1—10

ԿԵՆՏՐՕՆԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՑՈՒՄ, ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ
Ստացվել և վաճառվում է՝

	Ր.	Կ.
«БРАТСКАЯ ПОМОЩЬ ПОСТРАДАВШИМЪ ВЪ ТУРЦІИ АРМЯНАМЪ» ժողովածուի երկրորդ ճոխացրած հրատարակութիւնը, գինը 3 ր. 25 կ. ճանապարհածախսով . . .	3	75
Նոյն տեղը վաճառվում են՝		
ПОЛОЖЕНІЕ АРМЯНЪ ВЪ ТУРЦІИ երկրորդ հրատ.	1	—
ПОЛОЖЕНІЕ ДѢЛЪ ВЪ ТУРЕЦКОЙ АРМЕНІИ	—	35
ՍՈՒԽԱԿ երգարանի վերջին հրատարակութիւնը	1	—
ՍԱՑԵԱԹ-ՆՈՎԱ, Գէորգ Ախվերդեանի հրատարակ.	—	50

Պէտք է դիմել ուղղակի այս հասցէով՝ ТИФЛИСЪ, Центральная Книжная Торговля, իսկ արտասահմանից՝ TIFLIS, Libraire Central. (ո.) 9—10

4—11

ДАРОМЪ РАЗДАЮТСЯ ПОРТРЕТЫ
писанные карандашомъ-верескледомъ

Чтобы распространить въ Россіи свои прелестные портреты, писанные Карандашомъ-Верескледомъ, АРТИСТИЧЕСКОЕ ОБЩЕСТВО ПОРТРЕТОВЪ въ Парижѣ СОВЕРШЕННО БЕЗПЛАТНО напишетъ всякому читателю или подписчику нашей газеты портретъ Карандашомъ-Верескледомъ большой цѣнности. Для того это объявленіе должно быть отрѣзано и прислано вмѣстѣ съ Вашею фотографіею, по которой Вашъ портретъ долженъ быть написанъ, въ опредѣленный 25-дневный срокъ, считая съ настоящаго числа журнала, и ежели лицо предложитъ свою готовность рекомендовать наше Общество между своими родственниками и знакомыми. Просимъ писать четко Вашу фамилію и адресъ на спинкѣ фотографіи и прислать ее черезъ почту подъ слѣдующимъ адресомъ: Mon TANQUEREY, Directeur de la SOCIÉTÉ ARTISTIQUE DE PORTRAITS, 9, rue de St-Pétersbourg, Paris (France) — Парижъ (Франція). — Ваша фотографія будетъ Вамъ возвращена безъ поврежденія вмѣстѣ съ большимъ портретомъ, какъ только послѣдній будетъ готовъ.

(. ь.)

Дозволено цензурою, Тифлисъ, 5 Ноября 1898 г. Типографія Грузинск. Издат. Т—ва, Лорисъ-Мелик. ул. № 13.